

ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ ГМО В УКРАЇНІ З УРАХУВАННЯМ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ

Марченко В.Ю.

Інститут прокуратури та кримінальної юстиції
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Стаття присвячена дослідженню впливу ГМО на організм тварин, вивченню моделей правового регулювання використання ГМО у світі та окресленню напрямків його реформування в Україні. Розглянуто історію появи ГМО, дослідження вчених-біологів щодо впливу ГМО на організм тварин, використання ГМО при виробництві сільськогосподарської продукції та продуктів харчування. Вивчено особливості правового регулювання у США та країнах ЄС. Проаналізовано вітчизняне законодавство, наукову літературу та нормативну базу зарубіжних країн з питань регулювання використання ГМО. Визначено сучасний стан законодавства з цих питань в Україні та окреслено можливі напрямки його вдосконалення.

Ключові слова: генетично модифікований організм (ГМО), історія створення ГМО, використання ГМО при виробництві сільськогосподарської продукції, правове регулювання використання ГМО в Україні, правове регулювання використання ГМО в ЄС та США, вдосконалення правового регулювання використання ГМО в Україні.

Постановка проблеми. Використання генетично модифікованих організмів (далі – ГМО) під час отримання сільськогосподарської продукції є наочним прикладом практичного впровадження досягнень науки у виробництво. Однак, застосування новітніх технологій, які пов'язані з використанням штучних прийомів переносу генів та створення генетично модифікованих організмів, що мають властивості, які не зустрічаються у природних умовах, та, відповідно, продукції на їх основі, потребує особливих підходів у вирішенні питань правового регулювання цього процесу в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі до висвітлювання питання використання ГМО зверталися такі вчені, як А. П. Гетьман та В. І. Лозо, В. А. Гвоздев, Л. И. Корочкін, С. В. Евен (англ. – S. W. Ewen), А. Пуштаї (англ. – A. Pusztai), Дж. Уотсон, Ф. Крик, І. В. Єрмакова, І. П. Кузьмич, Ю. Н. Єлдишев, Б. В. Сорочинський, О. О. Данильченко, І. В. Кріпка та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Упровадження досягнень науково-технічного прогресу, виробництво товарів

за допомогою новітніх біотехнологій, поява цих товарів на споживчих ринках обумовлюють виникнення та розвиток нових суспільних відносин, що потребують відповідного нормативно-правового регулювання. За таких обставин Україні необхідно виробити комплексний набір норм щодо ГМО для забезпечення безпеки їх використання.

Мета статті. Здійснити аналіз існуючих аспектів і визначення пріоритетів розвитку правової бази України щодо використання ГМО при виробництві сільськогосподарської продукції та продуктів харчування, біолого-генетичної безпеки у сфері сільськогосподарського виробництва на основі досвіду зарубіжних країн, а також дослідити вплив ГМО на живі організми.

Виклад основного матеріалу. В останні два десятиріччя прогрес в молекулярній біології і генній інженерії запропонував вченим нові способи покращення рослин і тварин, які раніше важко було уявити. З'явилась можливість не застосовуючи традиційні методи селекції отримувати нові генотипи, які до цього часу не існували в природі. Тому, стаючи з кожним роком все більш досконалими, універсальними і безпечними, трансгенні

рослини і тварини вже почали помітно впливати на сільське господарство, медичну промисловість, інші сфери людської діяльності.

Визначимо, що є генетично модифікованим організмом (ГМО). Це організм, генотип якого було змінено за допомогою методів генної інженерії, що полягають у внесенні змін в генетичну структуру організмів. ГМО об'єднують три групи організмів – генетично модифіковані мікроорганізми (ГММ), тварини (ГМЖ) та рослини (ГМР). Генно модифіковані продукти (далі – ГМ-продукти) – продукти, що отримуються із трансгенних (генетично модифікованих) організмів.

Метод створення ГМО полягає у зміні генної структури рослин, мікроорганізмів або тварин таким чином, що вони набувають нових властивостей, наприклад, стають менш вразливими до шкідників чи хвороб. Завдяки цьому, організм наділяється бажаною характеристикою, якою до цього часу не володів. У 1953 році Джеймс Уотсон і Френсіс Крик зробили відкриття, що вся інформація про організм зберігається в центрі клітинного ядра в ДНК. ДНК – це дезоксирибонуклеїнова кислота, що забезпечує зберігання, передачу з покоління в покоління і реалізацію генетичної програми розвитку й функціонування живих організмів. Виникли думки про те, що міняючи гени, можна змінювати ознаки живих організмів. Однак реалізувати їх на практиці було не просто. І лише в 1979 році вченим Кельнського університету вдалося спочатку виділити ген, який відповідає за синтез інсуліну у людини, а потім вбудувати його в геном бактерії кишкової палички. Після чого вона почала синтезувати інсулін. Штучно змінені організми назвали трансгенними. В цей час в науковій літературі з'явилась ще нікому не відома аббревіатура ГМО – генно модифіковані організми [4; 9].

Було проведено багато досліджень, щодо впливу ГМО на організм тварин. Науковці поділилися на прихильників та противників методів генної трансформації. Головним аргументом прихильників генетичної модифікації є вдосконалені характеристики отриманих рослин, тварин і мікроорганізмів. Так, генетично модифіковані рослини стійкіші до збудників інфекційних захворювань, вони довше зберігаються і мають підвищену стійкість до дії стресів навколишнього середовища. Генетична модифікація тварин дозволяє спростити утримання, прискорити ріст і поліпшити смакові якості м'яса і молочних продуктів. Противники, навпаки, вказують, що наслідки від споживання ГМО недостатньо вивчені, і, на думку авторитетних фахівців, можуть викликати захворювання у людей. ГМ-продукти можуть викликати алергію, порушення обміну речовин, хвороби шлунку. З розряду віддалених можливих наслідків – мутагенні [7]. Але вони так і залишаються невивченими.

Першим, хто заявив про небезпечність вживання ГМ-продуктів, був Арпад Пуштаї (англ. – Arpad Pusztai) (Rowett Research Institute), який у 1999 році провів дослідження та виявив, що споживання в їжу генетично модифікованої картоплі, в ДНК якої вбудували гени підсніжника і віруса капустианої мозаїки, сприяє пригніченню імунної системи, порушенню діяльності внутрішніх органів (руйнування печінки, зміни у селе-

зінці та щитоподібній залозі), зміни в шлунково-кишковому тракці [1; 2; 3]. Дослідження Pusztai були підтверджені незалежною групою 23 вчених з 13 країн світу, очолювані професором Брюссельського університету Е. Van Driessche.

Продукти з ГМО в Україні офіційно не вирощуються. Оскільки жодна генетично модифікована культура в Україні офіційно не зареєстрована, то їх ввезення в Україну та культивування є незаконними. Однак, за інформацією бізнес-інсайдерів, сільське господарство України не є вільним від ГМО. Такі організми потрапляють до харчових продуктів в Україні головним чином із сільськогосподарської сировини, що імпортується в Україну та з генетично модифікованих культур, вирощених в Україні.

Систему державного регулювання використання ГМО при виробництві сільськогосподарської та харчової продукції та біолого-генетичної безпеки в Україні не можна вважати досконалою. Одним із перших правових актів у цій сфері стала Постанова Кабінету Міністрів України «Тимчасові критерії безпеки поводження з генетично модифікованими організмами та провадження генетично-інженерної діяльності у замкненій системі» № 922 від 16.10.2008 р., що є чинною і на сьогодні [13]. Основним документом, що визначає державну політику щодо ГМО на сьогодні є Закон України «Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні ГМО» (далі – Закон про біобезпеку), прийнятий за основу у грудні 2008 року та удосконалений упродовж наступних шести місяців 2009 року [12].

Крім зазначених вище документів можна виділити ще низку законів, що регулюють питання використання ГМО, але здебільшого в них закріплені загальні положення, що конкретизуються в низці постанов Кабінету Міністрів України та наказів Міністерства аграрної політики та продовольства України, але ці акти не охоплюють всього масиву відносин, що повинні бути врегульовані.

Варто зазначити, що у 2014 р. до Закону України «Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів» від 31 травня 2007 р. № 1103-V було внесено низку суттєвих змін. Автори цих змін стверджують, що ці поправки були внесені для того, щоб українське законодавство щодо харчових продуктів відповідало стандартам Європейського Союзу.

Ось як було в попередній редакції Закону: ст. 5 передбачалось, що регулюванню їм підлягають державна реєстрація ГМО та продукції, виробленої з їх використання; а стало – державна реєстрація ГМО; тобто держава більше не контролює продукцію з ГМО, тільки джерела ГМО. У ст. 7 була закріплена норма про те, що уряд затверджує порядок державної реєстрації ГМО та продукції, отриманої з їх використанням; затверджує порядок увезення ГМО джерел харчових продуктів, кормів і харчових продуктів і кормів, вироблених із ГМО; а стало – затверджує порядок державної реєстрації ГМО; затверджує порядок увезення ГМО джерел харчових продуктів. Також виключене положення про те, що спеціальний орган із контролю над ГМО затверджує

перелік харчових продуктів, щодо яких здійснюється контроль умісту ГМО й перелік відповідних методик ідентифікації ГМО. Ст. 10 було передбачено повноваження держоргану, який здійснює державну санітарно-епідеміологічну експертизу продукції, отриманої з використаних ГМО, для обґрунтування висновку стосовно її безпеки для здоров'я й життя людини, проте цю норму також виключили, тобто наразі відсутня будь-яка державна експертиза продукції з ГМО. Також у ст. 10 було закріплено дотримання вимог стандартів, технічних умов, інших нормативних документів, пов'язаних із наявністю ГМО, під час заготівлі, зберігання, переробки, переміщення територією України сільськогосподарської продукції та здійснення експортно-імпорتنих операцій підприємствами всіх форм власності, проте наразі така норма відсутня.

У 2002 році Україна приєдналася до Картахенського протоколу про біорізноманіття (Закон України № 152-IV від 12.09.2002 р.) [8] і ним засвідчила свою позицію щодо підтримки нею необхідності застосування скоординованих заходів задля забезпечення належного рівня захисту в галузі безпечної передачі, обігу, обробки, транскордонних переміщень і використання генетично модифікованих організмів, які отримані шляхом застосування сучасних біотехнологій і можуть несприятливо впливати на збереження і невиснажливе використання біорізноманіття, з урахуванням також ризиків для здоров'я людини [5]. Повноцінне виконання Україною міжнародних зобов'язань у рамках Картахенського протоколу про біобезпеку потребує концептуального визначення засад власної державної політики у сфері біобезпеки генетично модифікованих організмів, а також визначення довгострокових механізмів її реалізації, зокрема, спираючись на досвід зарубіжних країн.

Правове регулювання поводження з ГМО в Європі є одним з елементів Спільної аграрної політики ЄС. Законодавство ЄС в галузі генно-інженерної діяльності функціонує з початку 90-х років ХХ ст., у нинішній час достатньо розвинене, а кількість правових актів у зазначеній галузі постійно зростає. Європейський Союз виробив спеціальне законодавство з біобезпеки, спрямоване на захист здоров'я громадян і довкілля в умовах інтенсивного постачання продуктів біотехнології (ГМ-організмів і ГМ-мікроорганізмів) на ринок країн ЄС [11]. Відповідні правила й інструкції впорядковують закриті використання і навмисний випуск ГМО в навколишнє середовище, відстежуваність і маркування ГМО, продуктів і кормів, а також їх транспортування [6]. До 2004 року в ЄС діяв неофіційний мораторій на затвердження нових ГМО. Починаючи з 2004 року і до сьогодні було створено регуляторну систему з питань безпеки, маркування та відстеження ГМО. Дослідження «Єврбарометру», які регулярно проводять у Європі з 1973 року показують, що відношення громадян ЄС до використання в харчових продуктах ГМО не змінилися – 70-80% громадян ЄС проти їх використання.

Політика США щодо генетично модифікованих організмів принципово відрізняється від політики ЄС, адже базується на продукті, а не на процесі виробництва, та розглядає біотехнологію

як безпечну за своєю природою, а її продукти як такі, що не відрізняються від немодифікованих аналогів. У США не існує особливих вимог до маркування ГМО, оскільки продукти із вмістом ГМО вважаються еквівалентними звичайним продуктам. В США навіть не прийнято жодного окремого закону про ГМО і використовується законодавство, що було прийнято для звичайних продуктів. Таким чином, у США продукт вважається безпечним, допоки не надано наукових доказів його шкідливості.

Законодавство про маркування ГМО (Genetically Engineered Food Right-to-Know Act) кілька разів пропонувалося на розгляд Конгресу США, але так і не просунулося далі стадії слухань в комітетах. Згідно з офіційним документом ФДА щодо Політики щодо харчових продуктів з нових видів рослин, маркування або зміна назви продукту не обов'язкові, якщо ГМ-продукт не відрізняється за своїми характеристиками від традиційного продукту. Зміни в назві або маркування можуть бути доречними, якщо ГМ-продукт настільки відрізняється від традиційного, що використання назви традиційного продукту не описує адекватно новий продукт, або якщо необхідно попередити покупців про особливі властивості нового продукту, наприклад, про присутність алергенів. Однак, протягом останніх кілька років рух на користь обов'язкового маркування ГМ-продуктів набирає обертів в декількох штатах – Коннектикут, Мен і Вермонт вже прийняли таке законодавство. У той же час у Вашингтоні і Каліфорнії жителі проголосували проти маркування ГМО. У Каліфорнії це не схвалюють 53% виборців, у Вашингтоні – 54,8%, а деякі інші штати, включаючи Колорадо, Нью-Йорк і Массачусетс, розглядають можливість введення обов'язкового маркування. Прогнозується, що якщо окремі штати продовжать приймати законодавство про обов'язкове маркування продуктів, що містять ГМ-інгредієнти, то з часом назріє необхідність прийняття відповідного законодавства і на федеральному рівні [10].

Висновки і пропозиції. На нашу думку, в Україні доцільно запроваджувати саме жорстку систему регулювання, як в ЄС, тому що модель правового регулювання в США дозволяє зловживання. Для нашої країни потрібна жорстка система, за якою використання самих ГМО та продукції з ГМО буде чітко регламентовано та зведено до мінімуму, а це саме система ЄС.

Вважаємо за необхідне нормативно врегулювати такі питання: 1) потрібна розробка механізму правового регулювання проведення фундаментальних наукових досліджень щодо впливу продукції з ГМО на організм людини (тому числі харчових ризиків) та застосування відповідних технологій на стан оточуючого природного середовища, оскільки існуючі наукові дослідження були проведені в основному на дрібних тваринах, а отже вони не є достовірними; 2) доцільною є розробка спеціалізованого нормативно-правового акту, який би системно регламентував відносини щодо використання ГМО для виробництва сільськогосподарської продукції і в тому числі щодо інформаційно-правового забезпечення споживачів відносно її якості; 3) передбачити отримання дозволу на здійснення дій з ГМО; 4) за-

провадити обов'язкову державну реєстрацію не тільки джерел ГМО, а й всіх харчових продуктів з ГМО та створити відповідний державний реєстр; 5) чітко регламентувати якими органами

здійснюється контроль за всім комплексом дій, пов'язаних з виробництвом, переробкою та реалізацією продукції, що містить ГМО, та самих ГМО, та визначити їх повноваження.

Список літератури:

1. Ewen S. W. Effect of diets containing genetically modified potatoes expressing Galanthus nivalis lectin on rat small intestine / S. W. Ewen, A. Pusztai // Lancet. – 1999. – V. 354. – P. 9187.
2. Pusztai A. Genetically Modified Foods: are they a risk to human animal health / A. Pusztai // Biotechnology: genetically modified organisms. – 2001. – V. 43. – P. 613-621.
3. Pusztai A. Report of Project Coordinator on data produced at the Rowett Research Institute. SOAEFD flexible Fund Project RO 818. 22 October 1998.
4. Гвоздев В. А. Подвижные гены в геномах эукариот: в кн. «Геном, клонирование, происхождение человека» / В. А. Гвоздев, Под ред. Л. И. Корочкина. – 2004. – С. 54-72.
5. Генетично модифіковані рослини [Текст] / Сорочинський Б. В., Данильченко О. О., Кріпка І. В. – К.: Фітосоціоцентр. – 2005. – С. 200.
6. Гетьман А. П. Правове регулювання розвитку біотехнології та використання генетично модифікованих організмів (ГМО) в Європейському Союзі / А. П. Гетьман, В. І. Лозо // Пробл. законності: акад. зб. наук. пр. / відп. ред. В. Я. Тацій. – Х.: Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого», 2011. – Вип. 117. – С. 182.
7. Елдышев Ю. Н. Современная биотехнология. Мифы и реальность / Ю. Н. Елдышев, А. Л. Конов. – Москва, 2004. – 196 с.
8. Картаженський протокол про біобезпеку до Конвенції про біологічне різноманіття [Електронний ресурс]: Протокол, ООН, 29.01.2000, приєднання – Закон України № 152-IV від 12.09.2002 р. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_935?info=1.
9. Корочкин Л. И. Геном, клонирование, происхождение человека / Л. И. Корочкин // Издательство Век. – 2004. – 221 с.
10. Нововведения в регулировании ГМО в ЕС и США [Електронний ресурс]. – [Режим доступу]: <https://www.ictsd.org/bridges-news/мости/news/нововведения-в-регулировании-гмо-в-ес-и-сша>.
11. Правовые проблемы обеспечения устойчивого развития сельских территорий и эффективного функционирования агропромышленного комплекса: моногр. / [И. П. Кузьмич и др.; науч. ред. И. П. Кузьмич]. – Минск: Бизнесофсет. – 2013. – С. 259.
12. Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів [Електронний ресурс]: Закон України від 31 травня 2007 р. № 1103-V. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1103-16>.
13. Тимчасові критерії безпеки поводження з генетично модифікованими організмами та провадження генетично-інженерної діяльності у замкненій системі [Електронний ресурс]: Постанова Кабінету Міністрів України № 922 від 16.10.2008 р. – Режим доступу: www.kmu.gov.ua.

Марченко В.Ю.

Институт прокуратуры и уголовной юстиции

Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого

УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ГМО В УКРАИНЕ С УЧЁТОМ ЗАРУБЕЖНОГО ОПЫТА

Аннотация

Статья посвящена исследованию влияния ГМО на организм животных, изучению моделей правового регулирования использования ГМО в мире и определению направлений его реформирования в Украине. Рассмотрена история появления ГМО, исследования ученых-биологов о влиянии ГМО на организм животных, использование ГМО при производстве сельскохозяйственной продукции и продуктов питания. Изучены особенности правового регулирования в США и странах ЕС. Проанализированы отечественное законодательство, научная литература и нормативная база зарубежных стран по вопросам регулирования использования ГМО. Определено современное состояние законодательства по этим вопросам в Украине и намечены возможные направления его совершенствования.

Ключевые слова: генетически модифицированный организм (ГМО), история создания ГМО, использование ГМО при производстве сельскохозяйственной продукции, правовое регулирование использования ГМО в Украине, правовое регулирование использования ГМО в ЕС и США, совершенствование правового регулирования использования ГМО в Украине.

Marchenko V.Yu.

Criminal Justice and Prosecutors' Training Institute
Yaroslav Mudryi National Law University

IMPROVEMENT OF LEGAL REGULATION OF THE GMO USAGE IN UKRAINE TAKING INTO ACCOUNT THE EXPERIENCE OF FOREIGN COUNTRIES

Summary

The article is devoted to the research of the influence of GMOs on the animal organism, models of legal regulation of the GMOs usage in the world and determining the directions of its reform in Ukraine. The history of the appearance of GMOs, the research of biologists about the influence of GMOs on the animal organism, the GMOs usage in the production of agricultural products and food products are considered. The features of legal regulation in the USA and EU countries are studied. Ukrainian legislation, scientific literature and legal regulation of the GMOs usage in foreign countries were analyzed. The current state of the legislation regarding this issue in Ukraine is determined and possible directions for its improvement are outlined.

Keywords: genetically modified organism (GMO), the history of the GMOs creation, the usage of GMOs in agricultural production, the legal regulation of the usage of GMOs in Ukraine, the legal regulation of the usage of GMOs in the EU and the US, improvement of the legal regulation of the GMOs usage in Ukraine.